

Фещенко Валентина Михайлівна,

доктор економічних наук,

професор кафедри економічної теорії

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ПРАЦЯХ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО

Постать Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського надзвичайно багатогранна, глибока та плідна: визначний історик, архівіст, етнограф і фольклорист, джерелознавець, педагог і організатор науки. Його ім'я як науковця пов'язується, насамперед, з відомою Київською історичною школою під керівництвом В. Б. Антоновича, ідеї якої він продовжив і розвинув, виховавши плеяду вчених-істориків світового виміру: О. Оглобліна, А. Гневушева, Ф. Клименка, М. Яницького, В. Романовського, Н. Полонську-Василенко та інших.

Проте в багатій науковій спадщині видатного вченого є ряд праць, присвячених економічним, соціально-економічним та історико-економічним проблемам розвитку суспільства на початку ХХ ст. і опублікованих в київський період його діяльності.

Як відомо, особливою сторінкою біографії М. В. Довнар-Запольського була організаційно-педагогічна діяльність, зокрема, створення Вищих комерційних курсів (1906), перетворених на Київський комерційний інститут (1908), і який сьогодні – як Київський національний економічний університет – є одним із провідних в Україні вищих навчальних закладів економічного профілю. Саме тут вчений втілював власну модель вищої освіти, засновану на сполученні фундаментальної теоретичної підготовки з практичною спрямованістю навчання. Освітні плани були орієнтовані на поглиблене

економічно-комерційне навчання у поєднанні з юридичною підготовкою та іноземними мовами [1, с. 7]. Причому таку модель підготовки фахівців М. В. Довнар-Запольський мав на увазі, ще тільки готуючи за посередництва генерал-губернатора В. О. Сухомлинова пояснювальну записку до Міністерства торгівлі та промисловості з проханням про заснування у Києві Вищих комерційних курсів [2, с. 83]. В ній вчений зазначав: «...Викладацький склад буде складатись з професорів вищих навчальних закладів... Об'єм викладання... з основних для комерсантів предметів мав бути аналогічним з університетським курсом». Поряд із цим у навчальній програмі планувалось «особливо детально ознайомлювати учнів з економічною стороною місцевого краю» [3, с. 4].

Пізніше, вже за часів функціонування Київського комерційного інституту, з метою посилення економічної складової підготовки студентів за ініціативою М. В. Довнар-Запольського та відомого економіста й демографа К. Г. Воблого було створено «Товариство економістів», на яке покладалася розробка загальних проблем економічної науки, вивчення, аналіз та узагальнення економічного становища півдня Росії [4, с. 63].

Практична потреба в поглибленні економічних знань, що впливала з необхідності підготовки економістів-практиків для роботи в різних галузях суспільного господарства, вочевидь мотивувала М. В. Довнар-Запольського до певної трансформації власних наукових інтересів, поглиблення в системі наукових пошуків економічної складової та зацікавленості історико-економічною наукою загалом. Зазначений напрям досліджень стає домінуючим в наукових студіях вченого, формуючи відповідне методологічне підґрунтя аналізу. Так, у своїх підходах до пояснення історичного процесу він зауважує про необхідність спиратися на аналіз матеріальних факторів у їх взаємодії з факторами ідеологічними, питання економічного розвитку ставить на перше місце у вивченні суспільно-історичних процесів. В свою чергу, результати наукових досліджень М. В. Довнар-Запольського знаходили втілення в навчальних курсах, які викладалися в Київському комерційному інституті.

Саме в цей період, перебуваючи на посаді ректора Київського комерційного інституту (1906–1917), М. В. Довнар-Запольський починає читати лекції з економічної історії Росії. Його зусиллями низка дисциплін – історія народного господарства, російське державне право, історія суспільних рухів в Росії, історія економічного ладу Західної Європи та Росії – вводиться до навчальних планів Київського комерційного інституту. Відповідно, вчений виступає автором перших в Росії підручників з історії народного господарства, які неодноразово були відзначені державними нагородами.

Радянський письменник Ю. Смолич згадував про М. В. Довнар-Запольського за часів його перебування на посаді ректора Київського комерційного інституту. «Професор-ліберал, – писав він, – користувався популярністю серед київської інтелігенції, і його будинок на Фундуклеївській був таким собі політичним салоном: там завжди збиралися науковці, літератори, журналісти» [5, с. 270].

У київський (найбільш продуктивний) період діяльності вченого були опубліковані праці, що стали досить вагомим внеском М. В. Довнар-Запольського у дослідження історико-економічних та соціально-економічних проблем Білорусі, України та Росії. Серед них: «Страница из истории крепостного права в ХУШ–ХІХ вв.» // «Из истории общественных течений в России» (К., 1910), «История русского народного хозяйства» (К., 1911), «Ближайшие задачи русского экспорта» // Изв. Киев. коммерч. ин-та. – 1913. – Кн. 17. – С. 7–40, «Задачи экономического возрождения России (русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность)» (К., 1915) та інші. Загалом, М. В. Довнар-Запольський – автор понад 200 ґрунтовних наукових праць, які і сьогодні зберігають свою цінність.

Як науковця М. В. Довнар-Запольського захоплювала епоха підготовки Селянської реформи 1861 р. Період правління Олександра І з позицій загострення соціальних суперечностей, формування суспільних рухів та політичних доктрин він вважав переломним в розвитку феодальної Росії. Через цю епоху, писав він, «червоною ниткою проходить прагнення суспільства до

постановки питання про політичні права, і робляться спроби до їхнього здійснення» [6, с. 6]. Осмислення проблем реформи актуалізувало інтерес вченого до аграрної тематики, оскільки Селянська реформа була спрямована насамперед на реорганізацію відносин в сільському господарстві. За редакцією вченого виходить курс лекцій «На заре крестьянской свободы» (К., 1911), стаття «Крепостники в первой четверти XIX в.» у праці «Великая реформа» (СПб., 1911) та ін.

Активна соціально-економічна та громадська діяльність М. В. Довнар-Запольського за часів очільництва Київського комерційного інституту, зокрема, обрання у лютому 1912 року головою Південно-Західного відділення Російської експортної палати, участь у роботі керівних органів декількох Київських банків, в організаційному комітеті Всеукраїнського союзу кооперативних організацій, в підготовці та проведенні I-го Південноросійського торгово-промислового з'їзду тощо формує інтерес вченого до суто економічних проблем, питань банківської діяльності, розвитку зовнішньої торгівлі, структури експорту та ін. В результаті реалізації цього інтересу з-під пера М. В. Довнар-Запольського виходять наукові праці «Очередные задачи русского экспорта» (К., 1912), «Русский вывоз и мировой рынок» (К., 1914), в яких предметом аналізу стають питання співвідношення політики фритредерства і протекціонізму, динаміки і структури розвитку зовнішньої торгівлі, досліджується роль держави в зазначених процесах.

Так, у праці «Русский вывоз и мировой рынок» М. В. Довнар-Запольський наводить дані щодо структури російського експорту за досить тривалий період – з 1827 р. по 1911 р., аналізує його основний показник – зерновий хліб, який становив у 1910 році 46,9 % загального експорту [7, с. 36]. Вчений ґрунтовно вивчає й інші статті загального російського експорту, пропонує своє бачення з оптимізації його структури, аргументує необхідність переорієнтації розвитку частини російської зовнішньої торгівлі на Схід, аргументуючи свою позицію тим, що в Європі Росія мала сильних конкурентів щодо своєї діяльності у сфері зовнішньої торгівлі.

В дослідженні «Задачи экономического возрождения России (русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность)» М. В. Довнар-Запольський обґрунтовує тезу щодо загострення боротьби між європейськими країнами за ринки збуту, розкриває своє бачення шляхів відродження Росії, пророче зауважує, що боротьба за ринки веде до воєнних конфліктів. Початок Першої світової війни став тому підтвердженням.

Отже, поряд з історичними праці соціально-економічного спрямування потужно увійшли у наукову спадщину видатного вченого, який досліджував актуальні економічні проблеми різних періодів історії розвитку Білорусі, України та Росії. У науковому відношенні цікавими і сьогодні залишаються його дослідження з економічної історії, аграрних проблем, питань розвитку зовнішньої торгівлі тощо.

Ці праці, на мій погляд, потребують перекладу і видання українською мовою, більш глибокого знайомства студентів університету з науковою спадщиною М. В. Довнар-Запольського як фундатора Alma Mater. На сьогодні ми маємо лише одне електронне видання «Економічні праці викладачів КНЕУ (перша третина ХХ ст.) : хрестоматія» (2013) / упорядник С. Н. Антонюк, де з певними скороченнями опубліковані три праці вченого: «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягеллонах», «Українські староства в першій половині ХУІ ст.», «Російський вивіз і світовий ринок». Тому є надія, що наш Круглий стіл спонукає інтерес наукової громадськості до перевидання праць великого вченого і засновника університету.

Список використаних джерел:

1. Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі : біябібліягр. показ. / уклад.: В. М. Лебедзева (кіраўн.) [та ін.]. – Выд. 2-е, дапов. – Мінск : БелНДІДАС, 2007. – 168 с.
2. Чуткий А. Київський комерційний інститут : витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / Андрій Чуткий ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Ніжин : Лисенко М. М., 2013. – 524 с.

3. Довнар-Запольский М. В. Записка о Киевском коммерческом институте / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1910. – 50 с.
4. Вітер І. І. Митрофан Вікторович Довнар-Запольський / І. І. Вітер // Вчені записки : зб. наук. пр. / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана ; [відп. ред. А. Ф. Павленко]. – Київ : КНЕУ, 2006. – Спец. вип. – С. 56–64.
5. Смолич Ю. Мир хижинам, война дворцам / Ю. Смолич. – Москва : Советский писатель, 1966. – 560 с.
6. Довнар-Запольский М. В. Из истории общественных течений в России : статьи / М. В. Довнар-Запольский. – 2-е изд., доп. новыми статьями. – Киев : Издание И. И. Самоненко, 1910. – 333, [2] с.
7. Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок : в таблицах и диаграммах / М. Довнар-Запольский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1914. – [6], 46, [1] с.